

TÜRKİYE MÜZELERİNDEN (İZMİR – MARMARİS) İKİ HARPOKRATES FİĞÜRÜ

Melih ARSLAN*
Yavuz YEĞİN**

Anahtar Kelimeler: Horus • Harpokrates • Çocuk Tanrı • İsis • Amulet • Roma Dönemi

Özet: Bu çalışmada Türkiye'deki müzelerde eksik adlandırma ile teşhir edilen iki eser ele alınacaktır. Çalışmada değerlendirilen eserler İzmir Arkeoloji Müzesi ve Marmaris Arkeoloji Müzesi'nde yer alır. Eserlerden biri 'Mermer Roma Dönemi Heykeli', diğeri ise 'Altın Amulet' olarak tanımlanmıştır. Eserler ilk defa bu çalışmada ele alınmaktadır. Söz konusu eserlerin ikonografik olarak incelenmesi ve araştırılması neticesinde "Çocuk Harpokrates" heykeline ait tiplerin oldukları anlaşılmaktadır. Harpokrates'in Mısır tanrılar panteonuna ait olduğu fakat bunun yanında Yunan ve Roma inancında da oldukça önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Çalışmamızda Mısır kökenli bu çocuk tanrının mitolojisi ele alınacak ve eserlerin ikonografik tasviri yapılacaktır. Söz konusu eserlere benzer örnekler verilerek bu eserleri Harpokrates olarak tanımlama nedenimiz gerekçelendirilecektir. Ne yazık ki Türkiye müzelerinde burada tanıtımı yapılan eserler gibi pek çok eser yanlış bir tanımlama ile teşhir edilmektedir. Bu çalışmanın müzelerimizdeki eserlerin yeniden farklı bir bakış açısı ile tekrar ele alınması için bir örnek olmasını amaçlamaktayız.

ZWEI HARPOKRATESFIGUREN AUS DEN TÜRKISCHEN MUSEEN (İZMİR – MARMARİS)

Schlüsselwörter: Horus • Harpokrates • Kindgott • İsis • Amulet • Römische Zeit

Zusammenfassung: Der folgende Beitrag beschäftigt sich mit zwei Funden in den türkischen Museen von İzmir und Marmaris. Eine der Befunde wird als 'Die marmorne Statue aus römischer Zeit', der andere als 'Goldenes Amulet' bezeichnet. Beide Stücken werden erstmal hier publizieren. Da beide bislang unvollständig interpretiert wurden, gehen wir hier besonders auf sie ein. Nach einer detaillierten ikonographischen Analyse des Befundes haben wir uns dafür entschieden, dass beide Stücke zum Typ des ägyptischen Kindgottes "Harpokrates" gehören. Es ist bekannt, dass Harpokrates zu dem ägyptischen Pantheon gehört und auch in der griechischen und römischen Welt einen wichtigen Platz inne hatte. In diesem Text wird auch auf die mythologische Entwicklung des Harpokrates eingegangen. Auch werden wir unsere Interpretation anhand ähnlicher Exemplare aus verschiedenen Museen bekräftigen. Leider befinden sich in den Museen der Türkei viele falsch benannte und interpretierte Stücke. Unser Ziel ist die Erweckung der Aufmerksamkeit auf die in den Museen falsch interpretierte Funden.

* Melih Arslan (Klasik Arkeolog-Numismat), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, yarı zamanlı öğretim görevlisi, e-posta: arslanmelih06@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-2152-1564

** Dr. Öğr. Üyesi Yavuz YeğİN, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, e-posta: yavuz.yegin002@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7901-6352

Gönderilme tarihi: 02.06.2020; Kabul edilme tarihi: 24.08.2020

DOI: 10.36891/anatolia.747293

Giriş

Bu çalışmada¹ İzmir ve Marmaris Müzeleri'nde yer alan ve eksik adlandırma ile farklı şekillerde tanımlanan arkeolojik iki eser ele alınmaktadır. Söz konusu eserler stilistik ve ikonografik açıdan ele alınmakta ve çalışılmaktadır. Her iki eser de farklı malzemeden yapılmış olup, kontekstleri ve buluntu yerleri birbirinden farklıdır. Bu iki farklı eseri tek bir çalışma başlığı altında ele almamızın en önemli nedeni gösterdikleri ikonografik benzerliktir. Bu nedenle eserler öncelikle stilistik ve ikonografik özellikleri bağlamında ele alınacak sonrasında ise mitolojik anlatı ile birlikte bu eserlerin çocuk tanrı tiplerini içerisindedir değerlendirme sebepleri üzerinde durulacaktır. Çocuk tanrı Harpokrates'in literatüre yansıyan örneklerine bakıldığında kuş ile betimlenen örneklerin çok nadir oldukları görülmektedir.

Dolayısıyla burada ele alınan iki Harpokrates figürünün kuş ile betimlenen örneklerden olması çalışmamızın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu çerçevede söz konusu çalışma ile Harpokrates'in az bilinen bir ikonografisine Anadolu'dan iki örnek ile ışık tutulması amaçlanmaktadır.

1- Harpokrates Betimli Amulet

Amulet Latince “amuletum” kelimesinden türemektedir ve pek çok işlevi içeriğinde barındıran bir anlam taşımaktadır. En bilinen anlamı ile bu eserler kötülükleri ve kötü ruhları kovan ve takan kişiyi bu kötü şeylerden koruyan bir muska işlevine sahiptir. Amuletin köken aldığı fiil “amoliri”dir ve başkasına yüklemek, kurtulmak gibi anlamlara sahiptir².

Gözden kaçırılmaması gereken bir husus söz konusu amuletlerin süs eşyaları olmanın ötesinde gizemli bir anlam taşımalarıdır. Neticede bu eserler daha çok kötü ruhlardan koruyucu bir vasfı da içeriklerinde taşıdıklarından vücutta görünmeyecek bir yerde taşınmaları durumunda koruyuculuklarının daha da artacağına inanılırdı. Yunan ve diğer coğrafyalarda bu nesnelere köken olarak Mısır'ı önermek daha doğrudur. Eski Mısır kültüründe ilk örneklerini gördüğümüz bu objelerin üretim tekniği ve biçimlendirilişi gibi ilkelerin Hıristiyan kültüre kadar aynı şekilde sürdüğü bilinmektedir. Bu nesnelere üzerinde Eski Mısır, Koptça, İbranice, Grekçe ve Latince anlamı çözülemeyen yazıtlar yer almaktadır. Bazılarında ise yazı yerine doğ-

¹ Çalışmamızın Almanca özetinin düzeltmeleri için Dr. Philipp Pilhofer'e ve görseller üzerindeki PhotoShop uygulamaları için Oğuzhan Erdoğan'a çok teşekkür ederiz.

² Amuletlerin eski çağ insanın dünyasında önemli bir yer tuttuğu antik çağ yazılı belgelerinde sıklıkla geçmektedir. Örneğin, Plinius'un bir eserinde erkeklerin Harpokrates ve diğer Mısır tanrılarını barındıran yüzükleri ve kolyeleri takmaya başladıklarını yazar, Plinius, NH, 37/41; Hatta bu süs eşyaları o kadar fazla

takılmaya başlanır ki, o dönemde bunları taşımamanın moda olduğu belirtilir, Michel 2004, 6; Bu eserlerin bu kadar yaygın olarak kullanılmasında iki görüş bulunur. Birinci görüş modaya uyan ya da bir dileğinin gerçekleşmesini isteyen kişilerce takıldığı yönündedir. İkinci görüş ise bu objelerin bu kadar yaygın kullanımını Mısır ile kurulan ticari ilişkilere bağlamaktadır. Söz konusu ticari ilişkiler Greko-Romen dünyada bu nesnelere toplum tarafından tanınmasına ve sevilerek kullanılmasını sağlamış olmalıdır, Michel 2004, 7.

rudan tanrı adları yazmaktadır. Bu da takan kişiye güven ve güç kazandırmaktadır³.

İzmir Arkeoloji Müzelerinin Konak Binası'nın Mücehverler Teşhirinde yer alan altın amulet, çıplak bir çocuk olarak betimlenmiştir. Eser hakkında müzedeki teşhirinde hiçbir bilgi bulunmamaktadır (Res. 1).

Külâh şeklinde lotus yaprağı şeklinde başlığı ve dilim dilim gösterilen saçları ile eserin Harpokrates'e ait bir tipleme olduğu tarafımızdan düşünülmektedir. Aşağıdaki satırlarda ele alınan Marmaris Müzesi'ndeki heykelde çeşitli eksikler olmasına karşın bu örnek tüm haldedir. Eser bilinen Harpokrates tiplemesinin aksine göğsü üzerinde iki elinin arasında kanatları açık bir kuşu gövdesine yapıştırmış halde tutmaktadır. Bu yönü ile alttaki satırlarda tanımlanan heykel ile benzer ikonografik özellikler göstermektedir. Uzuvar arasında denge ve oran görülmektedir. Müze vitrininde muhtemelen eserin arka kısmında olması gereken askı halkası ile vitrin kumaşına toplu iğne monte edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Uzuvarlara bakıldığında tombul bir erkek çocuğu figürü olduğu anlaşılmaktadır. Eser incelendiğinde dudaklarının gülme ya da mutluluk hissi uyandıracak şekilde açık olduğu ve sanki çocuk tanrının elleri arasında tuttuğu kuş ile oldukça mutlu olduğu anlaşılmaktadır. Harpokrates'in içlerinde kuşun da bulunduğu

çeşitli hayvan türleri ile betimlenen örnekleri az da olsa bilinmektedir⁴. Buna benzer bir örnek Mısır'da bulunmuş olup, aynı şekilde altından üretilmiştir. MÖ 1 - MS 1 arasında tarihlenen söz konusu eser bugün İngiltere'de yer alır⁵. İngiltere'de sergilenen eser de çıplak olarak tasvir edilmiş ve başında Mısır özelliği taşıyan çift çelenkli bir başlık taşımaktadır. Bir elini bilinen Harpokrates ikonografisine uygun olarak ağzının önüne doğru tutmakta, diğer elinde ise yine Harpokrates'in tipik atribütlerinden sayılan bereket boynuzu tutmaktadır. Buna benzer diğer bir örnek ise, Münih'teki Antikesammlung'da yer alır. Gümüş bir plaka üzerinde bulunan figür, çıplak ve ayakta betimlenmektedir⁶.

Burada tanıtılan amulet ile doğrudan benzerlik göstermese de ikonografisi ve işlev açısından yakınlık gösteren iki eser daha örnek verilebilir. Bunlardan biri Ankara'da Figen Sarı'nın diğeri ise Mehmet Arsal'ın koleksiyonlarında yer alan ve arkalarında bulunan halkadan asıldıkları anlaşılan Harpokrates betimli bronz amuletlerdir⁷.

2- Mermer Harpokrates Heykeli

2000 yılı Knidos Kazı Çalışmaları'nda bulunmuş olan mermer heykel, Marmaris Müzesi teşhirinde 'Erkek Heykeli' tanımı altında sergilenmektedir. Müzenin 9.210.2000 envanter numaralı bu eseri, korunmuş haliyle yaklaşık 70 cm yüksekliğinde gözükmektedir (Res. 2).

³ Michel 2004, 7, 10.

⁴ Benzer örnek için bkz.: Tran Tam Tine vd. 1988, (LIMC IV) 248, Levha,166; Harpokrates'in kuşlarla betimlendiği örnekler için: Tran Tam Tine ve diğ. 1988, (LIMC IV) 253, levha 228a ve b; LIMC IV, 257, levha 259, 260.

⁵ <https://www.artemission.com/viewitemdetails.aspx?ItemNumber=29.35535> (02.06.2020).

⁶ Görsel ve eser bilgileri için bkz. Tran Tam Tine ve diğ. 1988, (LIMC IV) 427, kat no. 159.

⁷ Arslan (baskıda), Fig. 3-4.

Cepheden tasvir edilen eser tumbul bir erkek çocuk torsosu şeklindedir. Esere bakıldığında baş kısmının ve dizden aşağı bölümlerinin eksik olduğu göze çarpar. Öte yandan heykelin başının oturduğu bölümden geriye kalan demir kenet parçası başın vücuttan ayrı olarak çalışılıp bu kenet marifetiyle gövdeye kurşunla oturtulduğunu gösterir (Res. 3). Harpokrates betimleri Antik Yunan ve Roma dünyasındaki diğer bazı tanrılar (Herakles, Eros, Apollon vb.) ile de özdeşleştirildiği için baş kısmı zamana göre değişiklik göstermektedir. Bu baş kısmı döneme ve tanrının kültürünün yaygın görüldüğü yerleşime göre farklılıklar sunmaktadır. Bu nedenle baş kısmının sökülüp-takılabilir durumda olduğu düşünülmektedir. Göğsünün üzerine dökülen bir *chlamys* (pelerin) bağlantısını gösteren kumaş yakası dışında tamamen çıplak tasvir edilmiştir. Bu pelerin, göğüs üstünde “V” formu yapacak şekilde toplanmıştır. Dikkatli bakıldığında pelerinin önde toplanan “V” formlu kıvrımının içinde küçük bir kıvrım daha göze çarpar. Pelerinin heykelin sırt bölümünden beline doğru da döküldüğü anlaşılmaktadır.

Heykelin uzuvları arasındaki denge usta tarafından gözetilmiştir. Özellikle eril organı ve göbek deliği oldukça belirgin işlenmiştir. Öte yandan kollar ve göğüs kısmının da oldukça dolgun olduğu görülmektedir. Heykel kısa fakat dolgun parmaklarının arasında bir kuş tutmaktadır. Üzerine giydiği pelerin dışında, kuş figürü ve diğer vücut özellikleri heykeli Harpok-

rates ile özdeşleştirme nedenimizdir. Harpokratesin çeşitli hayvanlar ile betimlendiği pek çok örnek bilinmektedir. Kuş figürü de o hayvan grupları içinde Harpokrates’in belirgin atribülerinden birisidir.

Kuş ya da benzeri bir hayvan ile betimlenen Harpokrates heykel ya da terracotta figürinleri Avrupa’daki bazı müze koleksiyonlarından bilinmektedir. Bunlardan biri Fransa Lyon’daki Museum of Fine Arts of Lyon’daki koleksiyonda bulunan pişmiş toprak eserdir⁸. Bu örnekte Harpokrates bir elinde üzüm salkımı diğer elinde ise kuş ile betimlenmektedir. Başlığı, kıyafeti ve diğer özellikleri bakımından bilinen çocuk tanrı kompozisyonuna uyumaktadır. Sol elinde tuttuğu kuş ise Harpokrates’in çeşitli hayvan türleri ile betimlendiği örneklerden birisidir.

Harpokrates’in kuş ile betimlendiği diğer bir örnek Konrad Strehl’in kişisel koleksiyonundaki bir parçadır⁹. 9.5 cm. yüksekliğe sahip olan eser kondisyonu bakımından oldukça iyi durumdadır. İyi kalitede kireçtaşından yapılmış olan eser, yüksek kabartma olarak çalışılmıştır. Profilden betimlenmiş olan eserde genç bir erkek figürü göze çarpmaktadır. Eski Mısır Krallık dönemine ait olduğu düşünülen eser, heykeltıraşlık özellikleri ve kanonik yönleri bakımından söz konusu kültüre ait eserler ile ikonografik olarak uyum gösterir. Eserin çıplak gösterimi ve karın bölgesinin yuvarlak ve şişkin olarak çalışılması benzer stilistik özelliklerdir. Tasvirde çıplak figür sağ eli aşağıya doğru uzanmış ve burada

⁸ Tran Tam Tine ve diğ. 1988, (LIMC IV) 427, kat no, 166. Eser Lion’daki Beaux-Arts müzesinde sergilenmektedir. Eser, Müzenin birinci katında 9 nolu odada E. 517 numaralı kod ile sergilenmektedir.

⁹ Eser hakkında ayrıntılı bilgi ve görseller için bkz: <https://www.jbagot.com/obra/sculptors-model> (02.06.2020). Eserin Paralel örnekleri için bkz. Tomoum 2005, Plate 48, fig. 87.

Eski Mısır inancında bilinen ve *rekyht* (re-jit) olarak adlandırılan bir kuşu kanatlarından tutmaktadır. Buradaki eser Mısır'daki Kahire Müzesi'nde bilinen başka bir örnekten yola çıkılarak figürün vücut özelliği ve stilistik özellikleri bakımından Harpokrates olarak adlandırılmaktadır. Bu örnekte Avrupa, Yakıdoğu ve Anadolu'dan ele geçen benzer tiplerden farklı olarak Mısır etkisi oldukça baskındır. Fakat kompozisyon ve stilistik özellikler bakımından Harpokrates'in kuş tutan tiplerinden biridir. Görüldüğü üzere buradaki eser stilistik özelliklerden yola çıkılarak Mısır Krallık Dönemi özellikleri göstermektedir. Tarihsel olarak burada ele alınan eserler ile birliktelik sunmasa da figürün kuş tutması ve başka benzer örneklerin yardımı ile ortak özellikler saptanmaktadır. Neticede söz konusu örneği kullanmamızın nedeni elinde tuttuğu kuş figüründen kaynaklanmaktadır.

Öte yandan Tarsus Müzesine satın alma yolu ile gelmiş mermerden bir çocuk heykelinin elinde tuttuğu (elma, ayva ya da haşhaş) nesneden yola çıkılarak ve önceki yayınlar da göz önüne alınarak Eros, Paris, genç Herakles ya da Harpokrates olabileceği değerlendirilmiştir¹⁰. Söz konusu heykel burada ele aldığımız çocuk heykeli gibi kuş tutmasa da ikonografik olarak yakınlık sunmaktadır. Özellikle giydiği kıyafet, vücut özellikleri, başsız olarak bulunması

onun kesin olmasa da tarafımızca Harpokrates olarak adlandırılması bizce doğru olacaktır.

Bunun da dışında Anadolu Medeniyetler Müzesi'ne 2017 yılında teslim edilen Harpokrates figürlü mermerden bir masa ayağı Kökdemir tarafından 2019 yılında çalışılmıştır. Literatürde “monopodia” olarak geçen bu eser çalışmada Anadolu ve diğer bölgelerden örnekler ile karşılaştırılmaktadır. Yüksek kabartma olarak çalışılmış olan eser genç bir çocuk heykeldir. Çıplak olarak betimlenen eserin omuzları üzerinden bir pelerin dökülmektedir. Heykel sağ elinde bir üzüm demeti, sol elinde ise çeşitli meyveler tutmaktadır. Çalışmada eserin ikonografik ve stilistik açıdan pek çok örneği sunulmakta ve bunun Harpokrates figürlü bir masa ayağı olduğu belirtilmektedir¹¹. Kökdemir tarafından ele alınan eserin pelerini ile çalışmamıza konu heykelin üzerindeki giysi arasında benzerlikler dikkat çekmektedir.

Greko - Romen Dünyada Harpokrates

Harpokrates¹² Mısır tanrılarında Horus'un Eski Yunan ve Latin dilindeki karşılığıdır. Yani Yunanca Harpokrates terimi Eski Mısır dilinde “Çocuk Horus” anlamını taşımaktaydı. Bu isim Grek dünyası ve Roma imparatorluk dönemlerinde de pek çok eserde kullanılmıştır. Böylece tas-

¹⁰ Tepebaş 2016, 74.

¹¹ Kökdemir 2019, 103-134; Her ne kadar Kökdemir'in çalışmasında ele alınan Harpokrates örneğinin giydiği pelerin Mevsimlerden Sonbaharın personifikasyonunda görülen bir özellik sunulsa da benzer ikonografik nedeni ile burada örnek olarak gösterilmiştir.

¹² Harpokrates Mısırlı kökenli bir isim olup, Yunanca literatürde “Çocuk Horus” olarak çevrilmektedir. Ayrıca Eski Mısır dilinde bu anlama karşılık gelen ifade, *Hr-p3-Hrd* or Hor-pa-khered. Bu ifade de benzer anlam karşımıza çıkar. Başka bir ifade ile bu tanrı, Mısır tanrısı Horus'un genç bir çocuk şeklinde betimlemeleri için bkz. Abdelwahed 2019, 3; Ayrıca bkz. Hall 1977, 55.

vir sanatında bu etkiyi taşıyan “Çocuk Horus” betimlemeleri ortaya çıkmıştır¹³. Harpokrates en genel anlamı ile bir Mısır tanrısı olup, tasvirlerde sağ el işaret parmağı dudaklarının üzerinde ve çıplak olarak betimlenmektedir. Gerçekte ise Harpokrates Mısır tanrıları İsis ve Osiris’in oğludur. İsis Mısır inanç sisteminde Aset ya da Eset olarak bilinen tanrıçanın Grekçe’deki karşılığıdır. İsis’in taşıdığı özellikler çalışmamıza konu çocuk tanrı¹⁴ Harpokrates’in gelişimi üzerinde de çok etkili olmuştur. Bilge bir kadın olarak bilinen İsis, aynı zamanda Horus olarak bilinen Harpokrates’i büyüten kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. İsis, arkeolojik eserlerde ve tasvir sanatında karşımıza en fazla başında bir yıldız ve beyaz tacı ile ya da kucağında oğlu Harpokrates’i emzirirken çıkmaktadır. Bu özellikleri ile İsis sadece Mısır dünyasında değil, Yunan ve Roma kültür ve inanç sistemlerinde de yaygın tapınım görmüştür. Tanrıçaya Anadolu’da tapınıldığı başta Pergamon ve Ephesos gibi kentlerdeki tapınakları olmak üzere pek çok arkeolojik buluntular üzerinden de kültürünün yaygınlığı tespit edilebilmektedir¹⁵. Mitoloji, annesinin mucizevi bir şekilde onu doğurmasını belirtmekte ve böylece ölümü yenerek

ölümsüz bir özelliğe sahip olduğunu aktarır. Öte yandan bu ölümsüzlük özelliği sadece onun için değil krallığı için de geçerli olur¹⁶. Har-po-khered¹⁷ adı ile Fenike ve Aramice yazılı kaynaklarda da karşılaşılr¹⁸. Buna karşın Mısır kültüründe çocuklara Harpokrates adının verilmesi çok yaygın bir özellik göstermez¹⁹.

Mısır hiyerogliflerinde bu çocuklar için saptanan bir eli ağzının önünde, çıplak vaziyette oturma betimi daha sonra Harpokrates ikonografisi için de geçerli olur. Klasik yazında tanrının elini ağzının önünde tutar şekilde tasvir edilmesi bir tanrı olarak sessizliğin temsili ile ilişkili olarak yorumlanır. Aynı zamanda bu hareketin tanrının sırların koruyucusu vasfı ile de ilgili olduğu düşünülmektedir²⁰. Bunun yanında Mısır mitolojisine göre Horus (Harpokrates) tanrıça İsis’in oğlu ve babası Osiris’in intikamını alan bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Genellikle de İsis ve Serapis gibi diğer Mısır tanrıları ile beraber tapınım görür²¹.

Antik Yunanda genellikle Harpokrates (Çocuk Horus) diye anılan Horus, aslen aşağı Mısır’ın tanrısıdır²².

Antik Çağ’da Harpokrates’in daha çok heykelleri ile karşılaşılmaktadır. Öte

¹³ Harpokrates’in kökeni, ikonografisi ve atribütleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sandri 2006, 97-123.

¹⁴ Mısır kültüründe Harpokrates’in dışında başka çocuk tanrılar da bilinmektedir. Bununla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Hall 1977, 55-58.

¹⁵ Grimal 2012, 333; Erhat 1972, 206.

¹⁶ Cristea 2013, 73.

¹⁷ Harpokrates hakkında ayrıntılı bilgi ve karşılaştırmalı örnekler için bkz. Tran Tam Tine ve diğ. 1988, LIMC IV, 415-445.

¹⁸ Muchiki 1994, 127.

¹⁹ Cooney 1972, 290; Sadece bazı kentlerde Harpokrates adının çocuklar için kullanıldığına dair bilgiler mevcuttur.

²⁰ Ovidius M. 9. 688; Plutarkhos, IO, 68.

²¹ Erhat 1972, 206.

²² Yunanlılar tarafından bilinen kendine has ve ünik özellikleri, neredeyse tamamen onun Osiris mitolojindeki rolünden kaynaklanmaktadır. Daha sonra Plutarkhos, İsis ve Osiris’den bahsederken bu efsaneyi biraz daha Hellenleştirmiştir. Osiris’in öldürülmesinden sonra, İsis oğlu Horus’u doğurur. Horus, pek çok denemeden sonra karanlığın tanrısı Seth’i (Typhon) cezalandırmayı başarır. Karanlığın tanrısı Seth, Osiris’i öldürmüş ve parçalara ayırdığı cesedini bütün Mısır toprağına dağıtmıştı. İsis bütün gece Osiris’i aramış ve Horus öcünü alıncaya dek ağrıtlarını sürdürmüştür. Plutarkhos, IO; Grimal 1996, 238.

yandan tapınak, kutsal alan gibi mekânların dışında küçük eserler üzerinde Harpokrates'in yoğun şekilde betimlendiği bilinir. Yüzük taşları ve amuletler çocuk tanrının heykeltıraşlık eserleri dışında en fazla tasvir edildiği gruptur²³. Ayrıca fayans, altın, fildişi, kemik ve bronzdan yapılmış küçük amuletler olarak da görmekle beraber, gerçek boyuttaki heykellerine kadar neredeyse sayısız tasviri bulunmaktadır. Çeşitli biçimlerdeki tasvirlerinde zaman zaman Herakles, Eros ve Apollon olarak tanımlanmıştır²⁴.

Çocuk tanrının betimlendiği heykeller daha çok büyük bir heykel grubunun parçası olarak değerlendirilmektedir. Tanrı heykel grupları içinde en sık İsis ve Serapis ile birlikte yer alır. Burada Harpokrates betimlerinde en bilinen ikonografide, yani annesi İsis onu emzirirken gösterilir²⁵.

Zaman içinde özellikle Greko Romen Mısır'da Harpokrates için çok sayıda kutsal alan ve tapınak inşa edilir ve bu mekânlarda adı kutsanır. Mitolojik anlatıya göre Harpokrates pek çok şehrin kuruluşuna öncülük eder ve buralara yöneticiler atar. Ayrıca bu kurulan kentlerde eğitim kurumlarının kurulmasında öncü bir rol oynar. Bunları yapmasındaki en büyük amaç, çocukların eğitimlerine büyük önem vermesidir²⁶.

Öte yandan Harpokrates'in kehanet ve büyü gibi çok yönlü bir kişiliğe de sahip olduğu yazılı kaynaklardan özellikle Herodotos'da belirtilir²⁷. Harpokrates'in göze çarpan diğer bir özelliği ise doğanın ve doğal yaşamın tanrısı olmasıdır²⁸.

Harpokrates betimlerinde sık görülen diğer bir betim onun çeşitli hayvanlar ile birlikte tasvir edilmesidir. Bu hayvanlar genellikle yılan, timsah, aslan, akrep ve antilop gibi vahşi ve diğer hayvan gruplarına nazaran daha güçlü türlerden oluşmaktadır²⁹. Bunun yanında Harpokrates'in timsah, yılan, antilop ve kuşlarla birlikte gösterildiği eser örnekleri de bilinmektedir³⁰. Bu çalışmada tanıtımını yaptığımız heykel ve altın amulet de de çocuk tanrı kuş tutarken gösterilmiştir. Bu tasvir, ikonografik olarak Harpokrates'in bilinen tiplerinden birisidir. Harpokratesin bahsettiğimiz şekilde çeşitli hayvanların üzerinde ya da bazı hayvan gruplarını ise başında veya elinde tutmasının pek çok nedeni bulunmaktadır. Fakat bunun en güçlü nedeni tanrının koruyucu rolüdür. Başta yüzük taşları gemler olmak üzere heykeltıraşlık eserleri ve diğer küçük eserler üzerinde sıklıkla karşılaşılan diğer bir Harpokrates ikonografisi tanrının annesi İsis'in kucağında emzirilirken betimlendiği sahnedir³¹.

²³ Cristea 2013, 74.

²⁴ Oxford, Dictionary 1970, 531.

²⁵ Cristea 2013, 74.

²⁶ Abdulwahed 2019, 8.

²⁷ Herodotos H. 2.83.

²⁸ Bu yönü ile tanrı kırsalda yaşayanların koruyucusu vasfını da taşır. Ayrıca kırsal yaşamda üretim, bolluk ve bereketi sağlayan nitelikleri de öne çıkar. Tasvirlerinde elinde çeşitli meyveleri tutarken gösterilmesi tarıma ve üretime verdiği önemi göstermektedir; Milne 1945, 90.

²⁹ Pinch 1994, 18-19.

³⁰ Cristea 2013, 78.

³¹ Betimlemelerinde İsis-Harpokrates ikilisinin amuletler ve gemler üzerinde birlikte yer alması bir yandan İsis'in oğlu Harpokratesi korumasından kaynaklanırken öte yandan Harpokrates'in şahsında tüm çocuklar için de bir koruyucu "anne tanrı" rolünü taşımaktan ileri gelmektedir. Cristea 2013, 79.

Roma İmparatorluk döneminde Harpokrates'in pek çok tanrı ile birlikte betimlendiği bilinmektedir. Bunların içinde tanrı Apollon bilici tanrı özelliği ile öne çıkmakta ve Harpokrates/Apollon tiplmeleri heykeltıraşlık eserlerde yoğun şekilde karşımıza çıkar. Örneğin Delos'ta Apollon çocuk formatında Harpokrates olarak görülmektedir. Mısırlı özellikleri taşıyan Harpokrates ikonografisi gösterse de heykeltıraşlık özellikleri bakımından Yunan tarzı eserlerde belirgindir. Burada Serapeum C yapısına bir adak sahnesi yer alır ve yazıtta Harpokrates ve Apollon adı beraber anılır³².

Çocuk tanrı Harpokrates benzer ikonografi ile tüm Roma dünyasında da geniş bir yer bulur. Özetle Roma dünyasında Harpokrates bu özellikleri Amor (Eros), Dionysos ve Herakles gibi çok sayıda çocuk tanrının özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır. Bu yönü ile tanrı burada artık Mısır özelliklerinin aksine Yunan özellikleri taşımaktadır³³.

Bunun yanında Harpokrates'in Greko-Romen dünyada pek çok yeni atribütü ile karşılaşılır. Örneğin Greko-Romen dünyada Harpokrates artık sıklıkla bereket boynuzu ile temsil edilir. Betimlerde bereket boynuzu genellikle tanrının sağ elinde yer alır ve bereketin ve bolluğun bir sembolü olarak bilinmektedir. Bu betim ve ifade köken olarak Osiris'in bir özelliğidir ve şimdi Greko-Romen dünya-

daki Harpokrates betimleri içinde kullanılır. Greko-Romen dünyada Harpokrates betimlerine eklenen diğer bir özellik Eros'un bir özelliği olarak bilinen kanatlar ve Mısır'daki örneklerin aksine burada tıraş edilmiş saçlar ve örgülü bir saç bandıdır. Bu özellikleri taşıyan bazı heykel örnekleri Pompeii ve Herculanum'daki kazılarda ele geçmiştir³⁴. Mısır dünyasında çocuk tanrı olarak ortaya çıkan ve belirgin bir ikonografi ile çeşitli sanatlara konu olan Harpokrates figürü sonraki dönemde Yunan ve Roma dünyasında yoğun olarak temsil edilen bir çocuk-tanrı betimi olur. Söz konusu Yunan ve Roma dünyasında kültürel etkiler ile farklı özellikler kazanan çocuk-tanrı burada yine çocukların koruyucu vasfını sürdürmektedir. Öte yandan Yunan ve Roma sanatında Harpokrates gizemli, kurtarıcı ve apotropaik özellikleri ile öne çıkan bir tanrı özelliği kazanır.

Değerlendirme

Harpokrates İsis ve Osiris'in oğlu olarak dünyaya gelen ve Mısır inanç sisteminde çocuk tanrı olarak bilinen Horus'un Yunanca'daki karşılığıdır. Mitoloji bu çocuk tanrının hikâyesini kapsamlı bir şekilde aktarır. Onunla sanatta en sık annesinin göğsünde emerken ya da parmağını ağzının önüne götüren tombul bir çocuk şekliyle karşılaşmaktadır. Hellenistik Dönemde Harpokrates'i Serapis ve İsis'in oğlu çocuk tanrı olarak görürüz. Roma Döneminde ise Harpokrates'in at ve kaz

³² Cristea 2013, 80.

³³ Başta heykeltıraşlık eserleri olmak üzere diğer küçük arkeolojik buluntular üzerinde Harpokrates'in en sık betimlendiği tanrı Eros'tur. Eros bu çocuk tanrının özelliklerini en sık yansıtan ve bu açıdan da arkeolojik malzemeye en çok konu olan tanrı olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Hatta bu kullanım okadar yaygın bir hal alır ki, bazen iki tanrıdan hangisinin sahne üzerinde yer aldığı ince detaylardan anlaşılabilir. Malaise 1984, 1637.

³⁴ Cristea 2013, 84.

üstündeki tasvirleri halk arasında popüler olmaya başlar. Neticede Mısır inancından köken bulan Harpokrates'e ait pek çok heykeltıraşlık ve küçük eser örnekleri ile Roma dünyası başta olmak üzere Afganistan, Pakistan ve İpek yolundan Çin'e kadar oldukça geniş bir coğrafyada karşılaşılır³⁵.

Mısır'da Greko-Romen Dönemde çocuk tanrılar dini inanç içerisinde oldukça önemli bir yer tutardı. Eski Mısır tanrılarının yanı sıra bu çocuk tanrılar da insanların dileklerinin gerçekleşmesi niyeti ile başvurdukları tanrılardır. Bu inancın bir getirisi olarak pek çok yerde diğer tanrı gruplarının yanında çocuk tanrılar da tapınım görürdü. Böylece Mısır dini inancı içerisinde çocuk tanrılara özgü ayrı bir kült yaratılır. Bunun çeşitli şekillerde yansımaları Yunan ve Roma kültürlerinde de görülür. Tapınak kayıtları ve hiyeroglif yazıtlar başta olmak üzere çocuk tanrılar ile ilgili çok sayıda arkeolojik veri bilgi sunar. Bunlar içinde tapınaklar, heykeller, steller ve pişmiş toprak eserler gibi mimari öğeler sayılmaktadır. Bunun yanında yüzük taşları, amulet gibi daha çok koruma ve süslemeye dönük eserler üzerinde de çocuk tanrı figürleri ile karşılaşmaktadır. Tüm bu veriler çocuk tanrının hem inanç sistemi hem de günlük hayat içindeki rolünü ve yerini gösteren unsurlardır³⁶.

Çalışmamızın konusunu oluşturan iki eser üzerinde de çocuk tanrı Harpokrates betimlenmektedir.

Mimari plastik, heykeltıraşlık ve küçük arkeolojik eserlerde Harpokrates yaygın şekilde betimlenmiştir. Fakat Greko-

Romen kültürde söz konusu doğulu tanrı daha farklı bir kompozisyon ve biçimde karşımıza çıkmaktadır. Harpokrates'in Yunan ve Roma dünyasında pek çok tanrı ile birlikte kullanıldığı da bilinen bir gerçektir. Bu nedenle söz konusu çocuk tanrı bazı durumlarda yanlış bir biçimde tanımlanabilmektedir. Son zamanlarda Mısır kökenli bu çocuk tanrı üzerine yayınların yapılmaya başlanması belki bu tanımlama sorununu ortadan kaldıracaktır³⁷.

Benzer bir tanımlama problemi bu çalışmada ele alınan iki eser için de geçerlidir. Burada değerlendirdiğimiz eserlerden heykel olanı, Roma Dönemi'ne ait bir heykel olarak tanımlanmıştır. Aynı sorun altından amulet eser için de geçerlidir. Türkiye'nin iki farklı müzesinde teşhir edilen bu eserler bu vesile ile bu çalışmada ele alınmış ve yapılan ikonografik ve stilistik gözlemler neticesinde her iki eserin de çocuk tanrı Harpokrates olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Her iki eserde dikkat çeken diğer bir husus bilinen Harpokrates tiplerini dışında bir ikonografi sunmalarıdır. Harpokrates'in bilindiği üzere en sık karşılaşılan ikonografisi parmağını ağzının önüne götürüp sus anlamına gelen işareti yapmasıdır. Fakat buradaki iki eserde Harpokrates, bilinen betiminin dışında elinde kuş tutarken tasvir edilmektedir. Harpokrates mitolojisi ve tipolojisi detaylı olarak incelendiğinde Harpokrates'in aralarında kuşların da bulunduğu çok çeşitli hayvan türleri ile birlikte betimlendiği bilinmektedir³⁸. Öte yandan her iki figürün çıplak biçimde tasviri, genç olarak betimlenmeleri,

³⁵ Dowling 2012, 1.

³⁶ Budde 2005, 335.

³⁷ Kökdemir 2019, 103-134; Arslan (baskıda).

³⁸ Harpokrates'in çeşitli hayvan türleri ile ya da bu hayvanların üzerlerinde betimlendiği görseller için bkz.

giydikleri kıyafet, gibi özellikler eserleri Harpokrates olarak tanımlamamızın başlıca nedenlerinden biridir.

Çalışmamızın odak noktası az bilinen bu ikonografiyi mitolojik anlatının yardımı ile okurlara aktarmaktır. Sonuç olarak Anadolu'daki iki müzeden bu iki örnek, Mısır kökenli bir çocuk tanrının Anadolu ve yakın çevresindeki yansımalarına iyi birer örnek teşkil etmektedir.

Resim Listesi

Resim 1: İzmir Arkeoloji Müzesi'nden Harpokrates betimli Altın Amulet.

Resim 2: Marmaris Müzesi Mermer Roma Dönemi Harpokrates Heykeli.

Resim 3: Marmaris Müzesi Mermer Roma Dönemi Harpokrates Heykeli.

Tran Tam Tine ve diğ. 1988, (LIMC IV) 258-262 arasındaki levhalar.

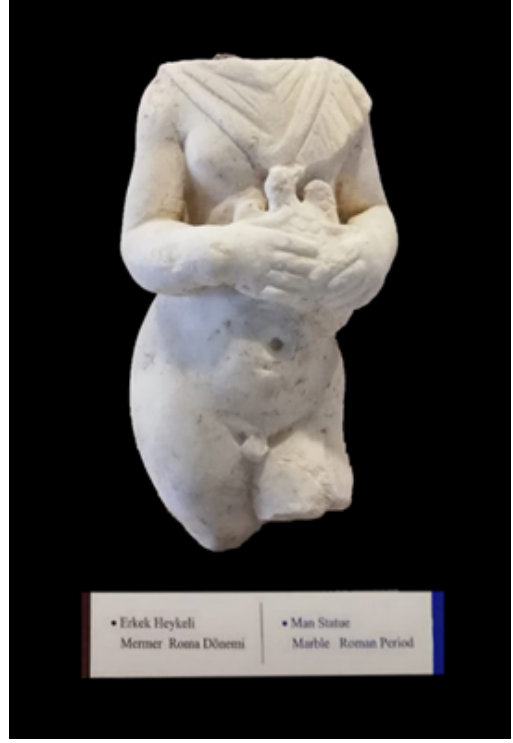
KAYNAKÇA

- Abdelwahed 2019 Y. Abdelwahed, “The Harpokratia in Graeco-Roman Egypt”, *Rosetta* 23, 2019, 1-27.
- Arslan (baskıda) M. Arslan "Two bust of Isis and two amulets with Harpocrates. Remarks on a Harpocrates representation on a ring", içinde: E. Laflı – G. Kan Şahin (eds.), *Greek, Roman, and Byzantine bronzes from Anatolia and neighbouring regions*, BAR International Series (Oxford in print).
- Budde 2005 D. Budde, “Ägyptische Kindgötter und das Oraklwesen in griechisch - römischer Zeit”, içinde: H. Beck – P. C. Bol – M. Bückling (eds.), *Ägypten Griechenland Rom, Abwehr und Berührung. Städelsches Kunstinstitut und Städtische Galerie. Ausstellung vom 26. November 2005 - 26. Februar 2006*, Tübingen (Frankfurt am Main 2005) 334-341, Kat. No: 646-651.
- Cooney 1972 J. D. Cooney, “Harpocrates, the Dutiful Son”, *BCMA* 59.10, 1972, 284-90.
- Cristea 2013 Ş. Cristea, “Egyptian, Greek, Roman Harpocrates – A Protecting and Saviour God”, içinde: I. Moga (ed.), *Angels, Demons, Representations of Afterlife within Jewish, Pagan and Christian Imagery*, Editura Universitatii, Alexandru Ioan Cuza (Iaşi 2013) 73-87.
- Dowling 2012 M. B. Dowling, “Harpocrates”, içinde: R. S. Bagnall – K. Brodersen – C.B. Champion – A. Erskine – S.R. Huebner (eds), *In The Encyclopedia of Ancient History* (Malden 2012).
- Erhat 1972 A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul 1972).
- Grimal 1996 P. Grimal, *The Dictionary of Classical Mythology* (Oxford 1996).
- Grimal 2012 P. Grimal, *Mitoloji Sözlüğü, Yunan ve Roma*, (Çev. Sevgi Tamgüç) (İstanbul 2012).
- Hall 1977 E. S. Hall, “Harpocrates and Other Child Deities in Ancient Egyptian Sculpture”, *Journal of American Research Center in Egypt* 14, 1977, 55-58.
- Herodotos Herodotos, *The Histories*, Volume I: Books 1-2 (Çev. A. D. Godley), The LOEB Classical Library (Cambridge 1920).
- Kökdemir 2019 G. Kökdemir, “A Marble Table Support With the Figure of Harpocrates-Tempora Anni in the Museum of Ankara Anatolian Civilizations”, *TAD* 8.65, 2019, 103-134.
- Malaise 1984 M. Malaise, “La diffusion des cultes égyptiens dans les provinces européennes de l'Empire romain”, in *ANRW* II, 17.3, 1984, 1616-1691.
- Michel 2004 S. Michel, *Die Magischen Gemmen* (Berlin 2004).

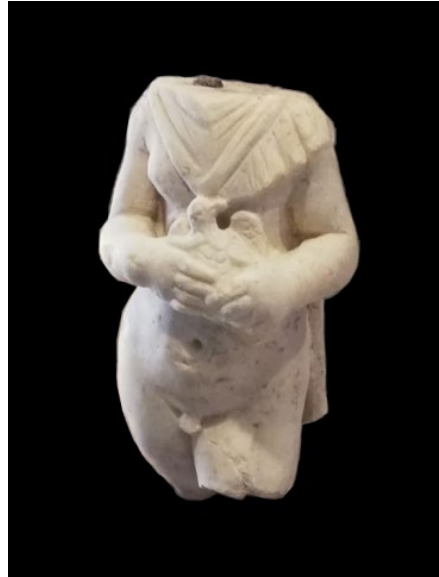
- Milne 1945 J. G. Milne “Alexandrian Coins Acquired by the Ashmolean Museum, Oxford”, *JEA* 31, 1945, 85-91.
- Muchiki 1994 Y. Muchik, “Spirantization in Fifth-Century B. C. North-West Semitic”, *JNES* 53.2, 1994, 125-30.
- Ovidius Ovidius, *Metamorphoses*, Volume II: Books 9-15 (Çev. F. J. Miller), The LOEB Classical Library (Cambridge 1926).
- Pinch 1994 G. Pinch. *Magic in Ancient Egypt* (London 1994).
- Plinius Plinius, *Naturalis Historia*, (Çev. H. Rackham) The LOEB Classical Library (Cambridge 1938).
- Plutarkhos Plutarkhos, *IO: Plutarch’s de Iside et Osiride* (Cardiff 1970).
- Sandri 2006 S. Sandri, *Har-pa-chered (Harpokrates): die Genese eines ägyptischen Götterkindes* (Dudley 2006).
- Tepebaş 2016 U. Tepebaş, “Tarsus Müzesi’ndeki Hellenistik ve Roma Dönemi Tanrı ve Erkek Heykelleri”, içinde: S. Durugönül (ed.), *Tarsus Müzesi Taş Eserleri*, Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi (KAAM) Yayınları 5 (Mersin 2016) 57-81.
- Tomoum 2005 N. Tomoum, *The Sculptors Models of the Late and Ptolemaic Periods: A Study of the Type and Function of a Group of Ancient Egyptian Artefacts* (Cairo 2005).
- Tran Tam Tine ve diğ. 1988 V. Tran Tam Tine – B. Jaeger – S. Pouli – “Harpokrates.” *LIMC* 4.1, 1988, 415-445.

Resim 1

Resim 2

Resim 3